

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ

© 2015 ВАЛУЛЛІНА З. В.

УДК 330.341.424(477)

Валуліна З. В. Вплив євроінтеграційних процесів на науково-технологічний розвиток в Україні

Мета статті полягає в дослідженні впливу євроінтеграційних процесів на науково-технологічний розвиток в Україні та формуванні практичних рекомендацій щодо їх активізації. Розкрито й обґрунтовано сутність науково-технологічного розвитку на сучасному етапі становлення новітнього технологічного укладу. Проаналізовано стан і виявлено проблеми науково-технологічного розвитку в сучасних умовах інтеграції України. Визначено вплив євроінтеграційних викликів на науково-технологічний розвиток. Проведене дослідження впливу інтеграції України з ЄС на науково-технологічний простір дозволяє дійти висновку, що, не будучи членом ЄС, Україна не має можливості повною мірою використовувати економічні, організаційні та фінансові механізми спільного науково-технологічного розвитку. Отримані результати можуть бути використані для аналізу співробітництва України з Євросоюзом у науково-технологічній сфері. Подальші дослідження в даному напрямі дозволять виявити перспективи науково-технологічного розвитку в Україні для зміцнення позицій держави на світовому ринку та сприятимуть створенню в національній економіці конкурентоспроможних виробництв нового технологічного укладу.

Ключові слова: науково-технологічний розвиток, технологічний уклад, євроінтеграція, інноваційна модель.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 15.

Валуліна Зоряна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний університет водного господарства та природокористування (вул. Соборна, 11, Рівне, 33028, Україна)

E-mail: zoryanka2006@rambler.ru

УДК 330.341.424(477)

Валуліна З. В. Влияние евроинтеграционных процессов на научно-технологическое развитие в Украине

Цель статьи заключается в исследовании влияния евроинтеграционных процессов на научно-технологическое развитие в Украине и формировании практических рекомендаций по их активизации. Раскрыта и обоснована сущность научно-технологического развития на современном этапе становления нового технологического уклада. Проанализировано состояние и выявлены проблемы научно-технологического развития в современных условиях интеграции Украины. Определено влияние евроинтеграционных вызовов на научно-технологическое развитие. Проведенное исследование влияния интеграции Украины с ЕС на научно-технологическое пространство позволяет сделать вывод о том, что, не будучи членом ЕС, Украина не имеет возможности в полной мере использовать экономические, организационные и финансовые механизмы совместного научно-технологического развития. Полученные результаты могут быть использованы для анализа сотрудничества Украины с Евросоюзом в научно-технологической сфере. Дальнейшие исследования в данном направлении позволяют выявить перспективы научно-технологического развития в Украине для укрепления позиций государства на мировом рынке и способствовать созданию в национальной экономике конкурентоспособных производств нового технологического уклада.

Ключевые слова: научно-технологическое развитие, технологический уклад, евроинтеграция, инновационная модель.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Библ.:** 15.

Валуліна Зоряна Владимировна – кандидат экономических наук, доцент кафедры международной экономики, Национальный университет водного хозяйства и природопользования (ул. Соборная, 11, Ровно, 33028, Украина)

E-mail: zoryanka2006@rambler.ru

UDC 330.341.424(477)

Valiullina Z. V. Influence of the European Integration Processes on the Scientific-Technological Development in Ukraine

The article is aimed at studying influence of European integration processes on scientific-technological development in Ukraine and formation of practical recommendations for their activating. Essence of the scientific-technological development at the present stage of formation of a new technological practice has been disclosed and substantiated. The current state has been analyzed and problems of the scientific-technological development in the contemporary context of integration in Ukraine have been discovered. Influence of challenges in terms of the European integration for the scientific-technological development has been determined. The carried out study of the influence of integration of Ukraine with the EU on the scientific-technological space suggests that, without being a member of the EU, Ukraine cannot get the ability to fully implement the economic, institutional and financial mechanisms for a joint scientific-technological development. The results obtained can be used to analyze the Ukraine's cooperation with the EU in the scientific-technological sphere. Further research in this direction will identify prospects for the scientific-technological development in Ukraine to strengthen the State's position on the world market and contribute to the establishment of competitive productive units in the national economy according to the new technological practice.

Key words: scientific-technological development, technological practice, European integration, innovative model.

Pic.: 2. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 15.

Valiullina Zoriana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of International Economics, National University of Water Management and Natural Resources Use (vul. Soborna, 11, Rivne, 33028, Ukraine)

E-mail: zoryanka2006@rambler.ru

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

ЕКОНОМІКА

Сучасний етап науково-технологічного розвитку характеризується значним впливом інноваційних факторів. Перехід до нової інноваційної моделі розвитку економіки України обумовлює особливу актуальність наукових досліджень з проблематики формування нових підходів до науково-технологічного розвитку в контексті європейської економічної інтеграції.

Багато вчених-економістів минулого століття у своїх працях приділяли увагу дослідженням науково-технічного розвитку у сфері технологій та техніки на

економічний розвиток. У розробку проблематики, пов'язаної з питанням науково-технологічного та інноваційного розвитку, значний внесок зробили вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти: О. Амоша [1], В. Гець [2], С. Глазьев [3], С. Радзівська [4], Л. Федулова [5] та інші.

Аналіз сучасної наукової економічної літератури засвідчив актуальність проблематики щодо науково-технологічного розвитку. Вченими-економістами ХХ ст. було доведено, що науково-технічний розвиток є основним чинником економічного розвитку суспільства. Ви-

датному українському вченому-економісту М. Туган-Барановському належить теорія про коливання співвідношення сил зі зміною фаз економічного циклу. Автор зауважив, що в період підйому та спаду покладено технічний прогрес [6].

Продовження теорії М. Туган-Барановського [6] знайшло своє місце у працях австрійського економіста Й. Шумпетера [7], саме в його наробках подальшого розвитку набула концепція довгих хвиль технологічного розвитку.

До теперішнього часу у світовому техніко-економічному розвитку (починаючи з XVIII ст.) можна виділити життєві цикли п'яти технологічних укладів, які послідовно змінювали один одного. Сьогодні сформувався новий шостий технологічний уклад, становлення та зростання якого буде відбуватися залежно від глобальних змін світової економіки. Основоположником зміни одного технологічного укладу іншим, залежно від інтенсивності розвитку, вважається С. Глазьев. Починаючи з 1990-х років і до сьогодні зміна та розвиток технологічних укладів є основою його напрацювань.

Проте не повною мірою залишається дослідженим вплив євроінтеграційних процесів на науково-технологічний розвиток в Україні.

Метою даної статті є визначення впливу євроінтеграційних процесів на науково-технологічний розвиток в Україні та формування практичних рекомендацій щодо їх активізації.

У даний час новий технологічний уклад переходить з ембріональної фази розвитку у фазу зростання. Його розширення стримується як незначним масштабом і невідпрацьованістю відповідних технологій, так і неготовністю соціально-економічного середовища до їх широкого застосування. Крім того, зустрічаючись з технологічними обмеженнями росту застаріваючого технологічного укладу, капітал, що вивільняється, не реінвестується у виробництво, яке втратило перспективу, втягується до спекуляцій, утворюючи фінансові піраміди. У такі періоди в економіці зникає стан рівноваги, вона переходить в турбулентний режим, в якому втрачаються довгострокові орієнтири для інвесторів [3, с. 16].

Світовий досвід технологічного прориву свідчить, що країна може ввійти до числа технічно розвинених, як правило, у фазах зростання чергового технологічного устрою. Саме в період зміни технологічних укладів і структурної перебудови світової економіки, що відбуваються на початку XXI ст., необхідно створити в національній економіці конкурентоспроможні виробництва нових технологічних укладів, що здатні зміцнити позиції держави на світовому ринку [8, с. 20].

З науково-технічної точки зору, обрані пріоритети розвитку повинні відповідати перспективним напрямкам становлення нового технологічного укладу. З економічної точки зору, вони повинні створювати імпульс зростання попиту і ділової активності підприємств. З виробничої точки зору, пріоритетні напрями виробництва повинні знаходити прогалини та здійснювати самостійно розширене відтворення основних засобів у

масштабах світового ринку, виконуючи роль «локомотивів зростання» для всієї економіки. Із соціальної точки зору, їх реалізація повинна супроводжуватися розширенням зайнятості, підвищенням реальної зарплати і кваліфікації працюючого населення, загальним зростанням добробуту народу [3, с. 22]. Проведене дослідження дозволило встановити, що рушією силою науково-технологічного розвитку України та скорочення технологічного відставання є інноваційний прорив. На даний час Україна відстає від країн з розвинутою економікою на 30–40 років, і при цьому технологічне відставання щороку збільшується.

Як зауважує Ю. Слободяник [9, с. 54], за технічною оснащеністю, засобами виробництва і рівнем технології Україна на 50 років відстає від розвинутих країн: 40% основних засобів функціонує більше 20 років, ще 40% – від 10 до 20 років. Ступінь їх зносу становить 43%, а для промисловості і капітального будівництва – відповідно 48% і 61%.

На наш погляд, важливо звернути увагу на те, що між ступенем використання досягнень науково-технічного прогресу та розвитком країни існує дуже тісна кореляція. Наприклад, В.-Б. Занг [10, с. 94–101] розробив модель, за якою динаміка процесу економічного росту знаходиться в степеневій залежності від кількості робітників інтелектуальної сфери та вже існуючих знань. А. Дагаєв [11, с. 121] вважає, що ендогенна генерація інновацій як основний фактор прогресу є визначальним чинником в моделях «економічного зростання з ендогенним технологічним прогресом».

Поліпшення технологічної структури промислового виробництва здійснюється шляхом впровадження технологій V і VI технологічних укладів, одержаних завдяки власним науковим розробкам, та їхнім трансферам з-за кордону. Співвідношення цих двох шляхів визначається станом національного науково-технологічного простору, розвитком зовнішньоекономічних зв'язків і фінансовими можливостями України [4, с. 52].

Сьогодні, більш ніж будь-коли, наука потрібна для прогресу. Вона перетворилася з індивідуальної діяльності на колективну. Зрозуміло, що сучасна наука не може існувати й розвиватися шляхом самостійних зусиль окремих суб'єктів, а вимагає співробітництва, обміну знаннями, можливостей для критичного аналізу індивідуальних результатів. Таке співробітництво виходить за національні кордони. Україна, як багато інших пострадянських і постсоціалістичних країн, заявила про свій європейський вибір і пов'язує з цим вибором великі надії.

У цьому контексті слід зазначити, що в Україні відбулося найбільше серед країн Центральної і Східної Європи скорочення кількості наукових кадрів, обсягів фінансування науки, рівня оплати праці. Погіршується демографічна структура та якість кадрів науки. З її лав «вимиваються» здебільшого працівники продуктивного віку. На даний час лише менше третини всіх вітчизняних кандидатів і докторів наук працює безпосередньо в науковій сфері. Якщо раніше для України були характерні процеси «відтоку умів», коли за кордон від'їжджали доктори та кандидати наук, то сьогодні спостерігаємо про-

цеси «відтоку умів, що формуються»: тепер уже значна частина студентів, які вибороли на конкурсній основі різноманітні гранти на закордонне навчання, не поспішає пов'язувати своє професійне майбутнє з Україною. І це становить для держави в майбутньому загрозу неспроможності відтворення свого стратегічного інтелектуального ресурсу [12, с. 199].

Динаміку чисельності виконавців та кількості організацій, які виконують наукові дослідження й розробки, за період з 1997 по 2014 рр. наведено у *табл. 1*.

Аналіз офіційної статистичної інформації [13] вказує на негативну динаміку кількості організацій, які виконують наукові дослідження й розробки впродовж останніх 10 років. Варто відмітити, що найбільший приріст організацій які виконують НДДКР, був у 1998 р. і становив 4,7%, у той час як чисельність виконавців НДДКР мала приріст лише у 2004 р. на 1,7% (*табл. 1*).

Зазначимо, що суттєвою проблемою, з якою зустрічаються найчастіше організації, які виконують наукові дослідження й розробки, зокрема, в Україні – це необхідність суттєвого збільшення витрат на матеріальне та техніко-технологічне забезпечення наукових досліджень. Вартість обладнання, необхідного для проведення досліджень, а також видатки на його експлуатацію, часом є не підйомними для них.

Для наочного відображення статистичної інформації на *рис. 1* показано розподіл обсягу фінансування НДДКР в Україні.

Виходячи з аналізу обсягу витрат на здійснення інноваційної діяльності в Україні, слід відмітити, що до 2008 р. обсягу фінансування науково-технологічних проектів була притаманна зростаюча динаміка майже у 7 разів (на 10237 млн грн) у період з 2000 р. до 2008 р., проте з 2009 р. і до сьогодні спостерігається негативна динаміка. При цьому у 2014 р. їхня частка у ВВП становить 0,86%, коли у розвинених країнах даний показник становить від 1% до 4,4%.

Для порівняння: поза бюджетом у США фінансується 73% НДДКР, у Німеччині – 70%, в Японії та Великобританії – 62%, у Франції та Італії – 57%. Найбільша увага при цьому приділяється експортоорієнтованим конкурентоспроможним галузям економіки. У США тільки з позабюджетних джерел на наукову діяльність надходить 200 млн дол., а один вкладений у науку долар повертає в бюджет 8 дол. [12, с. 205].

Отже, можна зробити висновок, що показники фінансового забезпечення науково-технологічного розвитку в Україні є значно нижчими за світові стандарти, що зумовлює подальше посилення технологічного відставання української економіки від економіки ЄС (*рис. 2*).

Участь у процесі європейської інтеграції за змістом є не просто міжнародною взаємодією економік України та ЄС, а насамперед процесом глибокого проникнення інститутів ЄС (законодавства, норм і правил ведення бізнесу, кращих практик тощо) в українську економіку. У такій якості ЄС виступає переважно як фактор впливу на внутрішні процеси. Проте розвиток відносин з ЄС

Таблиця 1

Динаміка чисельності виконавців та кількості організацій, які виконують наукову та науково-технічну діяльність за 1997–2014 рр.

Рік	Кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки	% до попереднього періоду	Чисельність виконавців науково-технічної діяльності, осіб	% до попереднього періоду
1997	1450	101	142532	89,02
1998	1518	104,7	134413	94,3
1999	1506	99,2	126045	93,8
2000	1490	98,9	120773	95,8
2001	1479	99,3	113341	93,9
2002	1477	99,9	107447	94,8
2003	1487	100,7	104841	97,6
2004	1505	101,2	106603	101,7
2005	1510	100,3	105512	98,9
2006	1452	96,2	100245	95,01
2007	1404	96,7	96820	96,6
2008	1378	98,2	94138	97,2
2009	1340	97,2	92403	98,2
2010	1303	97,2	89534	96,9
2011	1255	96,3	84969	94,9
2012	1208	84,2	82032	96,5
2013	1143	94,6	77853	94,9
2014	999	87,4	69404	89,1

Джерело: складено та розраховано на основі даних [13].

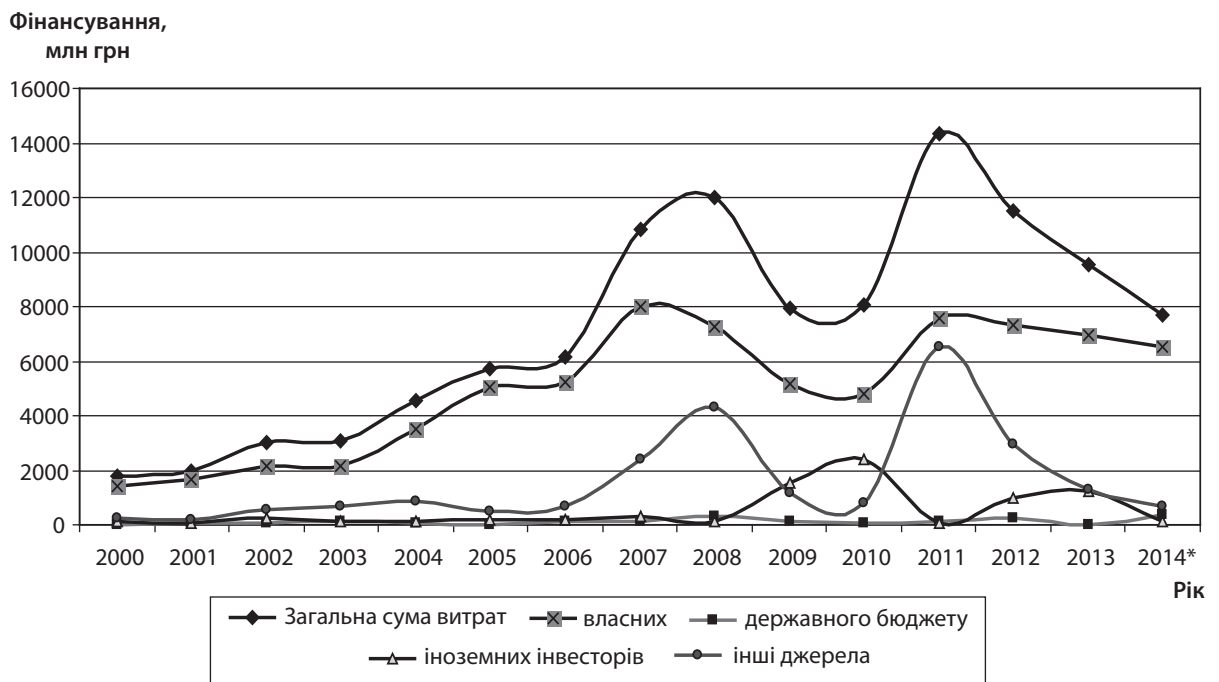

Рис. 1. Фінансування НДДКР в Україні, млн грн

Джерело: побудовано за даними [13].

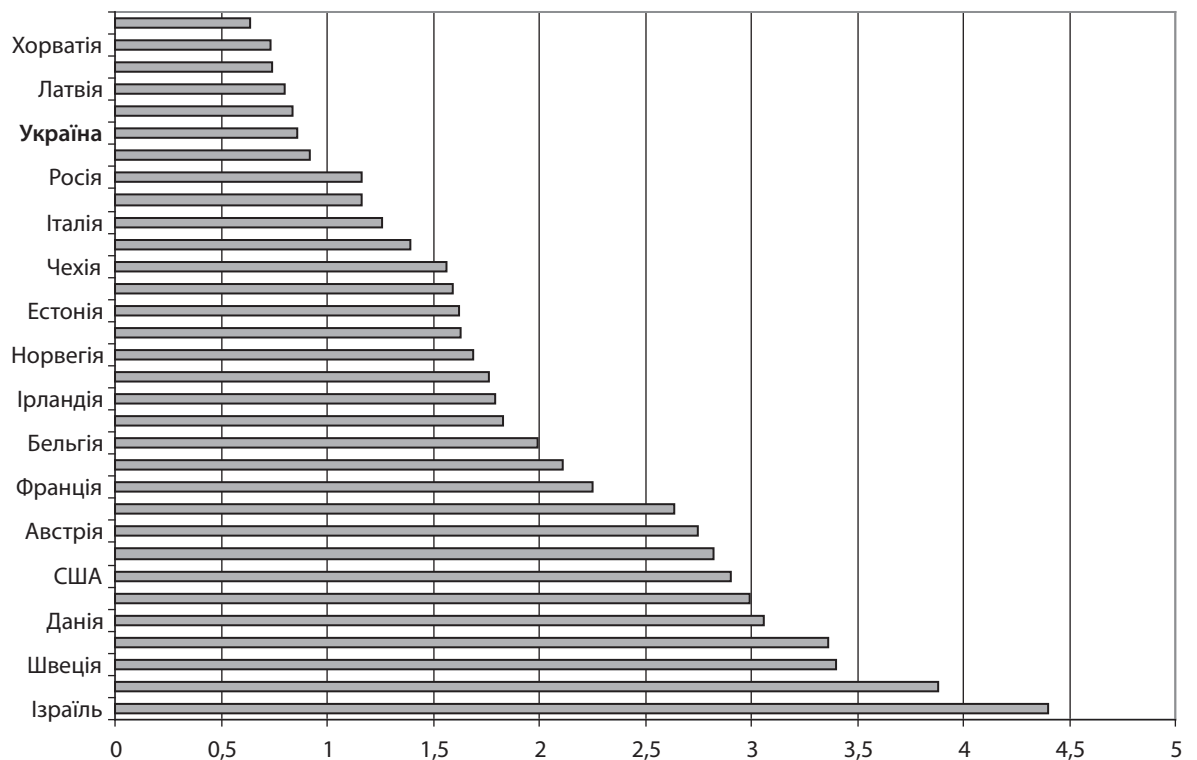

Рис. 2. Частка витрат на НДДКР від ВВП у 2014 р.

Джерело: побудовано за даними [14].

як з глобальною потугою, активним суб'єктом міжнародних економічних відносин та учасником впливових міжнародних організацій означає, що вибір на користь ЄС є водночас і вибором свого місця в рамках світової економіки в цілому та у процесі формування та реалізації ключових рішень з питань розвитку глобальної економіки [15, с. 27].

На наш погляд, євроінтеграційні процеси відкривають для України нові можливості розвитку бізнесу з урахуванням новітніх технологій. Наразі ж стоїть проблема у створенні єдиного національного науково-технологічного дослідницького центру для швидкого обміну інноваційними знаннями та технологіями, який був би інтегрованим до європейського. Створенню до-

слідницького центру передують такі головні принципи: створення єдиного ринку знань та технологій ЄС, залучення інвестицій в НДДКР, підвищення конкурентоспроможності підприємств.

У найкоротші терміни необхідно переглянути стратегію реформування науково-технологічного розвитку в Україні з урахуванням:

- ✦ розширення безпосереднього співробітництва з країнами Європи та світу;
- ✦ запровадження моделей «гроші за дослідником» та «гроші за проектом»;
- ✦ розвитку науко-технологічної інфраструктури;
- ✦ стимулювання венчурних інвестицій в наукоємні галузі.

У стратегічних документах щодо науково-технологічного розвитку в Україні необхідно серед головних цілей визначити подолання технологічної відсталості, а також приведення у відповідність зі світовими тенденціями діяльності всього інноваційного сектора науки та технологій. Основні засади науково-технологічного розвитку необхідно структурувати за європейськими науковими платформами – комплексами методологічних, експертних, інформаційних, організаційних, фінансових інструментів, що дозволяють забезпечити реалізацію інноваційного напрямку, здійснювати цільове планування і впровадження результатів наукової діяльності, що визначає тематичні рамки досліджень та їхній зв'язок із потребами науки та технологій.

Варто зауважити, що про ніякий науково-технологічний розвиток в нашій країні не може бути й мови без прийняття єдиної загальнодержавної Програми, орієнтованої на зацікавлених сторін, яка включала б активну міжнародну співпрацю. Такий підхід дозволить Україні не лише підвищити показники науково-технологічного розвитку, а й сприятиме пришвидшенню членства України в Євросоюзі.

Проведене дослідження впливу інтеграції України з ЄС на науково-технологічний простір дозволяє дійти висновку, що, не будучи членом ЄС, Україна не має можливості повною мірою використовувати економічні, організаційні та фінансові механізми спільного науково-технологічного розвитку.

Шлях інтеграції України до Європейського Союзу вимагає наближення національної економічної системи до систем країн Євросоюзу, що приводить до необхідності запровадження інноваційної моделі розвитку, яка прийнята Євросоюзом за базову та орієнтується на соціально-економічний розвиток.

ВИСНОВКИ

Отже, по-перше, співробітництво з Євросоюзом у науково-технологічній сфері не тільки відповідає природному гео економічному напрямку інтеграційної стратегії України, але є ключовим практичним засобом формування ефективної відкритої економіки.

По-друге, європейський вибір відкриє для України перспективні шляхи для співробітництва з європейськими країнами в науково-технологічній сфері, що сприя-

тиме модернізації економіки, подоланню технологічної відсталості, залученню іноземних інвестицій і новітніх технологій, техніки, створенню нових робочих місць, підвищенню конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, виходу на світові ринки, насамперед на ринок ЄС. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Амоша О. І. Європейський досвід забезпечення ефективного функціонування підприємств міського пасажирського транспорту / О. І. Амоша, О. С. Філіппова // Економіка будівництва і міського господарства. – 2010. – № 4. – С. 179–189.
2. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України : монографія / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Х. : Константа, 2006. – 272 с.
3. Глазьев С. Ю. О политике опережающего развития в условиях смены технологических укладов / С. Ю. Глазьев // Устойчивое инновационное развитие : проектирование и управление. – 2013. – Т. 9. – № 2 (19). – С.15–28 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.gpravlenie.ru/wp-content/uploads/2013/07/2-Glaziev.pdf>
4. Радзівєвська С. О. Вектор інтеграції та науково-технологічний розвиток України / С.О. Радзівєвська // Економіка України. – 2013. – № 11 (624). – С. 51–60.
5. Федулова Л. І. Технологічна політика в системі стратегії економічного розвитку / Л. І. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 1. – С. 20–38.
6. Туган-Барановский М. И. Избранное. Периодические промышленные кризисы / М. И. Туган-Барановский. – М. : Наука РСФСР, 1997. – 574 с
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития: исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита и цикла конъюнктуры / Й. Шумпетер ; [Пер. с нем. В. С. Автономова, М. С. Любского, А. Ю. Чепуренко]. – М. : Прогресс, 1982. – 456 с.
8. Степаненко А. Стратегія прориву в соціально-економічному і технологічному розвитку України / А. Степаненко // Продуктивні сили України – 2009. – № 1. – С. 5–20.
9. Слободяник Ю. Б. Фінансовий механізм функціонування підприємств пасажирського автотранспорту в сучасних умовах : монографія / Ю. Б. Слободяник. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 162 с.
10. Занг В.-Б. Синергетическая экономика / В.-Б. Занг. – Москва : МИР, 1999. – 335 с.
11. Дагаев А. Оценка эффективности НИОКР в экономике знаний / А. Дагаев // Проблемы теории и практики управления. – 2005. – № 5. – С. 120–126.
12. Марущак В. Особливості новітніх тенденцій науково-технологічного розвитку в системі антикризових заходів України / В. Марущак // Дослідження міжнародної економіки: Збірник наукових праць. – 2011. – № 1 (66). – С. 197–209.
13. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
14. Рейтинг стран мира по уровню расходов на НИОКР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/ratings/research-and-development-expenditure/info#ukraine>
15. Європейська інтеграція України: внутрішні чинники і зовнішні впливи. Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2013. – № 4-5 (141-142). – С. 27–36 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD_141-142_ukr.pdf

REFERENCES

Amosha, O. I., and Filippova, O. S. "Yevropeyskyi dosvid zabezpechennia efektyvnoho funktsionuvannia pidpriumstv miskoho pasazhyrskoho transportu" [The European experience of ensuring the effective functioning of urban passenger transport]. *Ekonomika budivnytstva i miskoho hospodarstva*, no. 4 (2010): 179-189.

Dagaev, A. "Otsenka effektivnosti NIOKR v ekonomike znaniy" [Evaluating the effectiveness of research and development in the knowledge economy]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, no. 5 (2005): 120-126.

Fedulova, L. I. "Tekhnolohichna polityka v systemi stratehii ekonomichnoho rozvytku" [Technological politics in the system of economic development strategies]. *Ekonomika i prohozuvannia*, no. 1 (2010): 20-38.

Glazev, S. Yu. "O politike operezhaiushchego razvitiia v usloviiakh smeny tekhnologicheskikh ukkladov" [Politics advanced development in a changing technological structures]. <http://www.rypravlenie.ru/wp-content/uploads/2013/07/2-Glaziev.pdf>?

Heiets, V. M., and Semynozhenko, V. P. *Innovatsiini perspektyvy Ukrainy* [Innovative prospects of Ukraine]. Kharkiv: Konstanta, 2006.

Marushchak, V. "Osoblyvosti novitnikh tendentsii naukovotekhnolohichnoho rozvytku v systemi antykrizovykh zakhodiv Ukraini" [Features of the latest trends in science and technology development in the system of anti-crisis measures Ukraine]. *Doslidzhennia mizhnarodnoi ekonomiky*, no. 1 (66) (2011): 197-209.

Ofitsiinyi sait Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Radziievska, S. O. "Vektor intehratsii ta naukovotekhnolohichnyi rozvytok Ukrainy" [Vector integration and scientific and technological development of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 11 (624) (2013): 51-60.

"Reyting stran mira po urovniu raskhodov na NIOKR" [Ranking of countries in terms of R & D spending]. <http://gtmarket.ru/ratings/research-and-development-expenditure/info#ukraine>

Stepanenko, A. "Stratehiia proryvu v sotsialno-ekonomichnomu i tekhnolohichnomu rozvytku Ukrainy" [Strategy breakthrough in socio-economic and technological development of Ukraine]. *Produktyvni syly Ukrainy*, no. 1 (2009): 5-20.

Shumpeter, Y. *Teoriia ekonomicheskogo razvitiia: issledovaniia predprinimatelskoy pribyli, kapitala, kredita i tsikla koniunktury* [Theory of Economic Development: Studies of business profits, capital and credit cycle conditions]. Moscow: Progress, 1982.

Slobodianyuk, Yu. B. *Finansovyi mekhanizm funktsionuvannia pidpriumstv pasazhyrskoho avtotransportu v suchasnykh umovakh* [Financial mechanism of functioning of passenger transport enterprises in modern conditions]. Sumy: UABS NBU, 2007.

Tugan-Baranovskiy, M. I. *Izbrannoe. Periodicheskie promyshlennye krizisy* [Favorites. The periodic industrial crises]. Moscow: Nauka ROSSPEN, 1997.

"Yevropeiska intehratsiia Ukrainy: vnutrishni chynnyky i zovnishni vplyvy" [European integration of Ukraine: internal factors and external influences]. http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD_141-142_ukr.pdf

Zang, V.-B. *Sinergeticheskaia ekonomika* [The synergetic economics]. Moscow: MIR, 1999.